

Diskursteori og rettspositivisme

Noen kommentarer til Habermas' kritikk av rettspositivismen i *Faktizität und Geltung*

VIDAR HALVORSEN

*I denne artikkelen drøftes forholdet mellom Herbert Hart's rettspositivisme slik den er utformet i *The Concept of Law* (1961) og Jürgen Habermas' Dworkin-inspirerte kritikk av Hart's posisjon i det nye hovedverket *Faktizität und Geltung* (1992).*

Innledning¹

Habermas' stort anlagte bidrag til en «Diskurstheorie des Rechts», *Faktizität und Geltung* (1992), inneholder, blant mye annet, et oppgjør med den positivistiske tradisjonen innenfor rettsteorien. Mest eksplisitt gjelder dette kap. V om «Unbestimmtheit des Rechts und Rationalität der Rechtsprechung», der Habermas særlig trekker vekslers på Ronald Dworkins konstruktivistiske alternativ til rettspositivismen.

Problemstillingen i denne artikkelen er den følgende: i hvilken grad er Habermas' positivismekritikk treffende? Tesen jeg skal argumentere for, går ut på at Habermas dels bommer, dels treffer i sin kritikk av rettspositivismen. Jeg setter meg altså fore å sortere treff og bomskudd fra hverandre.

Jeg skal avgrense drøftingen av rettspositivismen til den versjonen som etableres av Herbert Hart i *The Concept of Law* (1961), tradisjonens briljante og udiskutable høy-

depunkt. I tillegg til det generelle tolkningsprinsippet om at en posisjon bør oppsøkes og kritisk drøftes der den står sterkest, er min avgrensning motivert ut fra det faktum at Dworkin utformer sin alternative teori nettopp i eksplisitt kontrast til Hart:

«The most powerful contemporary version of positivism is that proposed by H. L. A. Hart, and it is Hart's version which is criticized in this book» (Dworkin 1977: ix).

Hart og rettspositivismens ulike avskygninger

I en viktig note i *The Concept of Law* (s. 253) skisserer Hart ialt fem ulike posisjoner som betegnelsen rettspositivisme er blitt anvendt på: (1) oppfatningen av retten som et system av *ordrer* og sanksjoner; (2) tesen om at det ikke finnes noe nødvendig

¹ Denne artikkelen ble opprinnelig skrevet som essay til forskerkurset «Law, Morality and Social Theory», i regi av NFRs etikkprogram, Trondheim april 1994. Jeg er Helge Høibraaten stor takk skyldig for både glimrende forelesninger under selve kurset og for oppmuntrende kommentarer til essayet.

samband mellom *rett* og *moral*, dvs. mellom retten som faktum og retten som normativt forpliktende orden; (3) distinksjonen mellom *analytiske* klargjøringer av rettsbegreper på den ene siden og empiriske (sosiologiske, historiske) såvel som kritiske (moraliske, politiske) studier av rettens ulike *funksjoner* på den andre siden; (4) *formalisme*, dvs. synet på retten som et lukket system «in which correct decisions can be deduced from predetermined legal rules by logical means alone»; og endelig (5) *moralisk skeptisisme* eller ikke-kognitivism som metaetisk posisjon, dvs. tesen om at «moral judgments cannot be established, as statements of facts can, by rational argument, evidence or proof...».

Habermas har på sin side ikke gitt noen tilsvarende presis bestemmelse av komponentene i sitt eget begrep om rettspositivisme. Man må med andre ord lete rundt i *Faktizität und Geltung* for om mulig å gjenfinne Harts fem elementer i det massive tekstkorpuset. Dersom de lar seg påvise, blir spørsmålet dels om det er tekstmessig belegg for å hevde at Hart kan tilskrives Habermas' utlegninger og dels om Habermas' innvendinger er holdbare.

Vi kan umiddelbart avskrive (1) som helt uinteressant i den videre drøftingen. Oppfatningen av retten som et system av ordrer står riktignok sentralt i tradisjonen fra Hobbes til Austin, men Hart har underkastet den en grundig og effektiv kritikk i kap. II-IV i *The Concept of Law*. Habermas gir, ikke overraskende, sin tilslutning til Harts nå velkjente distinksjon mellom primære, adferdsregulerende rettsregler på den ene siden og sekundære regler for identifikasjon, endring og håndhevelse av de primære rettsreglene på den andre siden:

«H. L. A. Hart og andre har påvist at moderne rettssystemer ikke bare består av direkte adferds- og straffenormer, men også av sekundære normer, av kompetanse- og organisasjonsregler, som tjener til å institusjonalisere fremgangsmåter for lovgivningen, rettsanvendelsen og forvaltningen» (Habermas 1992: 551, min egen oversettelse).

De primære reglenes grammatikalske struktur er: gjør x – eller så utsettes du for y! Den tilsvarende strukturen for de sekundære reglene er: hvis du vil oppnå x, så gjør y. Såvel Hart som Habermas betoner rettens doble karakter av tvangsmessig regulering av gitte handlinger og konstituering av nye handlingsfelt.

Forholdet mellom rett og moral

Spørsmålet om i hvilken forstand rettens forhold til moralen er nødvendig eller kontingent – et spørsmål som altså knytter an til den andre komponenten i Harts liste over mulige rettspositivistiske kjennetegn – er innfløkt og lar seg i realiteten ikke besvare uavhengig av spørsmålene om rettsteoriens status (3) og moralens rasjonalitet/arasjonalitet (5). Jeg skal derfor analysere (2), (3) og (5) under ett i det følgende.

I et moralskeptisistisk perspektiv kan naturligvis relasjonen mellom rett og moral ikke bli noe annet enn en kontingent relasjon. Til forskjell fra positivismen som erkjennelsesteoretisk posisjon er det imidlertid ikke slik at rettspositivismen utelukker en kognitivistisk meta-etikk. Hart nevner (s. 253) Bentham og Austin som eksem-

pler på meta-etiske kognitivist og Kelsen som representant for synet på moral som en prinsipielt arasjonell størrelse. Hvilken av disse oppfatningen tillegges så Hart av Habermas og hvor treffende er den?

Tilsynelatende plasseres Hart i den ikke-kognitivistiske leiren. Habermas tar utgangspunkt i Harts rekonstruksjon av retten som et system av primære og sekundære regler. Blant de sekundære reglene har det Hart kaller «the rule of recognition» logisk forrang, ettersom den definerer rettens gyldighetsbetingelser og setter aktørene istand til å *identifisere* rettssystemets øvrige regler. Men hva slags status har så «the rule of recognition» hos Hart? Til syvende og sist, hevder Habermas, blir spørsmålet om rettens gyldighet redusert til ren faktisitet:

«Denne legitimering gjennom lovgivningsprosedyrenes legalitet gir opprinnelsen, i form av korrekt fremgangsmåte for positivering eller beslutningsadferd, en privilegert status, på bekostning av den rasjonale begrunnelse av en norm's innhold: regler er gyldige, fordi de er blitt vedtatt på foreskrevet måte av de ansvarlige institusjonene. Legitimeringen av rettssystemet som helhet forskyves til dets opprinnelse, dvs. til en grunnleggende norm eller identifikasjonsregel som legitimerer alt uten selv å kunne legitimeres; som faktisk del av en historisk livsform må den aksepteres som etablert vane» (Habermas 1992: 247-48).

«The rule of recognition» blir altså hos Hart på wittgensteiniansk vis kontingent fundamentert i en menneskelig praksis. Men som

Habermas selv gjør oppmerksom på (s. 248), blir denne praksis beskrevet under to ulike synsvinkler i *The Concept of Law*: fra et *eksternalt* såvel som fra et *internalt* ståsted.

Denne distinksjonen mellom eksternalisme og internalisme står helt sentralt også hos Habermas. Det er et gjennomgående tema i *Faktizität und Geltung* at retten fristiller aktørene i den forstand at de både kan betrakte retten *strategisk* som et system av eksterne restriksjoner og sanksjoner og akseptere den *performativt* som uttrykk for en legitim, kollektiv viljesdannelse. Et beslektet perspektiv finnes hos Hart:

«On the one hand those rules of behaviour which are valid according to the system's ultimate criteria of validity must be generally obeyed, and, on the other hand, its rules of recognition specifying the criteria of legal validity and its rules of change and adjudication must be effectively accepted as common public standards of official behaviour by its officials. The first condition is the only one which private citizens *need* satisfy: they may obey each 'for his part only' and from any motive whatever...» (Hart 1961: 113, Harts egen kursiv).

Den performative aksept er hos Habermas en aksept av rettens *legitimitet*, altså en *moralisk* aksept. Hos Hart er situasjonen mer tvetydig. Denne tvetydigheten henger sammen med hans oppfatning av rettsteoriens status som *begrepsanalytiske* klargjøringer av felles kjennetegn ved retten; kjennetegn som går på tvers av ulike rettssystemer, men som allikevel kan utformes på ulike måter i ulike systemer. Motsatt av hva særlig Ronald Dworkin har hevdet er det

ikke slik at et rettssystemets grunnleggende «rules of recognition» for Hart nødvendigvis er en «more-or-less mechanical test» som «... provides necessary and sufficient conditions for the truth of propositions about what the law is, as distinct from propositions about what the law should be» (Dworkin 1977: 346).

Tvertimot, «rules of recognition» kan være komplekse og de *kan* ifølge Hart (s. 199) i prinsippet også inkorporere genuint *moralske* gyldighetsbetingelser. Et eksempel fra norsk rettsliv er forslaget (i NOU 1993: 18) om å inkorporere en egen bestemmelse om de sivile og politiske menneskerettighetene i den norske grunnloven: dersom dette forslaget blir fulgt opp av Stortinget, noe det er all grunn til å tro vil skje, vil det altså bli innbakt i grunnloven et sett av moralske minimumskrav som øvrige rettsnormer må oppfylle for å være gyldige. Slike betingelser må med andre ord betraktes som et moralsk supplement til de lovgivningsprosedyrene som utgjør kjernen i det norske rettssystemets «rules of recognition».

Hos Habermas, derimot, blir det moralske potensial i Harts rettsteori redusert til en bestemt samfunnsmessig *funksjon*, nemlig sikringen av gjensidige adferdsforventninger gjennom *forutsigbarhet*:

«Fornuften og moralen blir til en viss grad underordnet historien. Derfor ender den rettspositivistiske forståelsen av den rettslige beslutningsadferd opp med å overbetone forutsigbarhetsgarantien på bekostning av legitimitetsgarantien» (Habermas 1992: 248).

Dette perspektivet, som også er fremtredende hos Dworkin (1977: 347), er for sne-

vert. Det finnes ikke noe tekstmessig belegg for å hevde, som Habermas og Dworkin gjør, at Hart har redusert det begrepsanalytiske spørsmålet om rettens sentrale kjennetegn til et spørsmål om hvilke funksjoner den skal ivareta. Men dersom Harts posisjon skal kunne håndtere Habermas' anklage om desisjonisme (s. 248), må det la seg gjøre å påvise en kognitivistisk meta-etikk i *The Concept of Law*.

Selv om David Lyons har påvist at Harts drøfting av begrepet om *moralsk plikt* helt og holdent beveger seg innenfor en *konvensjonalistisk* horisont (Lyons 1984: 68-74), er Hart's tilslutning til en minimalistisk naturrett (kap. IX) allikevel av klart kognitivistisk karakter. Hans aksept av naturretten som *overpositiv* standard for moralsk kritikk av den positive rett innebærer imidlertid at han blir åpen for Habermas' kritikk av den naturrettslige, hierarkiske forståelsen av forholdet mellom retten og moralen. Det er derfor nødvendig å se nærmere på spørsmålet om Habermas med sin diskursteoretiske komplementaritetstese lykkes i å gi en alternativ fortolkning eller om han til syvende og sist ender opp med å bekrefte det rettspositivistiske dogme om at «the existence of law is one thing; its merit or demerit another» (Austin, sitert etter Hart 1961: 203). Jeg vil argumentere for at han i en viss forstand lykkes i å gjøre begge deler.

Habermas og den diskursteoretiske komplementaritetstesen

Utgangspunktet for Habermas' drøfting er *modernitetens faktum*: med den pre-moderne rettens sammenbrudd finnes det

ikke lenger noe enhetlig, moralsk-religiøs arkimedisk sentrum i samfunnet. Moralske og religiøse overleveringer kan ikke lenger påberopes som uproblematiskerte, autoritative kilder for sanksjoner når den etablerte rettsorden blir utfordret gjennom normative avvik. Hvorledes kan så den nødvendige samfunnsmessige *integrasjon* sikres under den moderne transformasjon av «the human condition»?

Habermas trekker i *Faktizität und Geltung* store veksler på Niklas Luhmanns analyser av funksjonell differensiering, med retten som ett delsystem i en pluralitet av samfunnsmessige delsystemer. Riktignok er det slik hos Luhmann at hvert av disse delsystemene legger an et perspektiv på *hele* samfunnet, men slike omfattende delperspektiver kan ikke ivareta kravet til samfunnsmessig integrasjon: det må finnes et felles språk på tvers av delsystemene og deres spesialiserte koder, og dette språket er for Habermas i siste instans dagligspråket.

Habermas viderefører her det talehandlingssteoretiske perspektivet fra *Theorie des kommunikativen Handelns* (1981). I den dagligspråklige omgangen med hverandre er vi så å si utlevert til validitetskrav som er innebygd i ulike typer av talehandlinger. Slike validitetskrav tematiseres og blir forsøkt innløst i det Habermas kaller for *diskurser*, som er spesialiserte, avskjermede og konsensusorienterte modi av kommunikative handlinger. I den diskursive innløsning av konstitutive gyldighetspretensjoner må vi anerkjenne hverandre som frie og likeverdige i den forstand at det er den «tvangsløse tvang i det bedre argument» som gjelder og ikke personers eller gruppers makt og anseelse. Samtidig er det slik at vi også er frie til å unndra oss de normative forpliktel-

sene som vi performativt påtar oss ved bruk av dagligspråket; vi kan nemlig velge å avstå fra diskursiv deltakelse og istedet handle strategisk.

Dette perspektivet er det Habermas anvender på retten i det sentrale tredjekapittelet i *Faktizität und Geltung* om «das System der Rechte». Det diskursteoretiske grunnprinsippet, som definerer gyldighetsbetingelsene for handlingsnormer i sin alminnelighet i termer av rasjonell konsensus blant berørte parter, har *overordnet* status i den forstand at det gjelder for både moralske og rettslige (og politiske) diskurser. Den performative anerkjennelsen av gjensidig frihet og likeverdighet som uttrykkes gjennom diskursprinsippet, forblir imidlertid frittstående, avmektig og risikobetont så lenge den ikke institusjonaliseres i form av rettslige ordninger. I et tankeeksperiment i fem trinn rekonstruerer Habermas det sett av rettigheter som autonome borgere «... må tilkjenne hverandre, dersom de vil legitimt regulere sitt samkvem ved hjelp av den positive rett» (s. 155).

Rett og moral blir altså sideordnede størrelser, underordnet et felles, overgripende diskursprinsipp, som igjen er forankret i den dagligdagse «strømmen» av kommunikative handlinger. Retten *avlastet* dessuten moralen på tre ulike måter, ifølge Habermas. Generelle rettsnormer fritar oss fra de *kognitivt* besværlige og krevende operasjonaliseringene som den moralske bedømming av enkelthandlinger må bygge på. Retten gir en *motivasjonsmessig* avlastning ved at den avgrenser sitt gyldighetsområde til eksterne relasjoner: den kan ikke uten performativ selvmotsigelse tvinge borgerne til aksept, men må nøye seg med å gi dem valget mellom strategisk tilpasning og norma-

tiv tilslutning. Og endelig gir retten en *organisatorisk* avlastning av moralen ved at dens sekundære rettsregler kan etablere institusjoner, kompetanser og handlingsbetingelser som kan aggregere og omsette moralske enkeltaktørers beslutninger.

Retten er for Habermas både et kunnskapssystem og et handlingssystem (Habermas 1992: 106). Som kunnskapssystem består retten av et korpus av normative utsagn. Dersom moralske, etiske og pragmatiske overveielser skal kunne «sive inn» i dette normative utsagnssystemet og implementeres gjennom de rettslige institusjonene, må de underkaste seg en rettslig logikk og koples til et *dobbelt sett* av gyldighetsbetingelser:

«En norms rettslige gyldighet – og deri består dens poeng – innebærer nå at *to ting garanteres på samme tid*: både adferdens legalitet, i betydningen gjennomsnittlig overholdelse av en norm som om nødvendig kan håndheves med makt, og legitimiteten av normen selv, som alltid gjør det mulig å overholde den på grunnlag av respekt for loven» (Habermas 1992: 49, Habermas' egen kursiv).

Det nødvendige sambandet mellom rett og moral – som altså dels blir avvist (Austin), dels bare antydnet (Hart) i den rettspositivistiske tradisjonen – består for Habermas i at et moderne rettssystem «rules of recognition» samtidig må definere de konstituerende *lovgivningsprosedyrene* som alene kan sikre *diskursiv* innløsning av rettsnormers legitimitetspretensjoner. Allikevel forblir det et korn av sannhet tilbake i Austins tese om at «the existence of law is one thing; its merit or demerit another».

En triviell, men grunnleggende innsikt som er felles for såvel en moderne rettspositivist som Hart som en klassisk naturrettsteoretiker som Thomas Aquinas, er innsikten i at «laws laid down by human beings are either just or unjust» (Aquinas, sitert etter Kretzmann 1988: 116). Hart rydder, liksom Aquinas, plass for et naturrettslig ståsted *utenfor* retten som rettens legitimitet kan bedømmes ut fra. Habermas flytter med sin diskursteori dette ståstedet *inn* i retten selv; den moderne rett inneholder så å si selv de standardene som må legges til grunn for den moralske bedømming av den.

Men også for Habermas er det slik at retten kan mislykkes i å innfri sine innebygde pretensjoner om legitimitet. Det er tre typer av spenninger mellom faktisitet og gyldighet som Habermas kretser rundt i *Faktizität und Geltung*: (1) mellom «Geltung» og «Gültigkeit»; (2) mellom legitimitet og legalitet; og (3) mellom legitim makt og ikke-legitimert makt. Det er den første spenningen som er relevant i denne sammenhengen, og Habermas beskriver den på følgende måte:

«I kraft av den påstandsmessige mening i en påstand reiser en språkbruker et kritiserbart krav om påstandens gyldighet; og fordi ingen har direkte tilgang til ufortolkede gyldighetsbetingelser, må 'gyldighet' forstås epistemisk som 'gyldighet slik den viser seg for oss'» (Habermas 1992: 29).

Poenget er at «det som viser seg for oss» som gyldig i herredømmefrie diskurser er prinsipielt *feilbarlig* i den forstand at det når som helst risikerer å bli omstøtt av «den tvangsfrie tvang i det bedre argument», selv

om vi her og nå kontrafaktisk må underforstå at våre argumenter vil holde stand mot våre diskurspartneres motargumenter. Men det har vi ingen garantier for at de vil gjøre, poengterer Habermas. At diskurser sikres og stabiliseres gjennom rettslig institusjonalisering, gjør dem altså på ingen måte til uskyldsrene og ufarlige aktiviteter. Innlater vi oss i diskurser, sier Habermas, innlater vi oss på noe som kan føre til at «grunnvollene rystes», enten det nå dreier seg om våre deskriptive eller normative grunnpillarer. Dermed har Habermas med sin diskursteori gitt en reformulering og presisering av det rettspositivistiske og naturrettsfilosofiske poenget om rettens moralske feilbarlighet, samtidig som han lykkes i å vise at relasjonen mellom den moderne rett og moralen ikke lar seg redusere til en rent kontingent relasjon.

Formalisme, rettspositivisme og «constructive interpretation»

Den siste komponenten i Harts fortegnelse over gjengse rettspositivistiske kjennetegn er den *formalistiske* modellen for rettslig argumentasjon og begrunnelse. Når retten ifølge formalismen må oppfattes som et lukket system av «hard and fast rules», kan logikken bak juridiske tolkninger og avgjørelser uttømmende beskrives som en subsumpsjonslogikk, med beslutninger som konklusjoner og regler/fakta som premisser i deduktivt gyldige syllogismer. Det er først og fremst Ronald Dworkin som har markert seg som kritiker av denne modellen, en kritikk som Habermas gir sin utvetydige tilslutning til i kap. V i *Faktizität und Gel-*

tung. I motsetning til den hermeneutiske tradisjonen innenfor rettsteorien legger rettspositivismen ifølge Habermas avgjørende vekt på «... et rettsystems lukkethet og autonomi, som gjør det ugjennomtrengelig for utenomrettslige prinsipper» (s. 247).

Det er imidlertid tvilsomt om alle deler av denne kritikken treffer Hart like godt. I kap. VII i *The Concept of Law* avviser Hart såvel formalismens mekaniske regeloppfatning som regelskeptisismens oppløsning av rettsreglene i en serie av frittstående domstolsavgjørelser. Hans alternative regelforståelse er et mellomstandpunkt: rettsregler har både et fast og stabilt meningsinnhold (core) og en ubestemt gråsoner (penumbra) av mening. Den deduktive modellen gir en gyldig rekonstruksjon av tolkninger og beslutninger som beveger seg innenfor reglenes kjerneområde, men den duger ikke som rekonstruksjon av det som foregår utenfor kjernen.

Habermas og Dworkin har likevel rett i at Hart til syvende og sist ender opp med å underforstå den deduktive subsumpsjonsmodellens primat. Når vi beveger oss over i gråsoner der argumenter trekker våre tolkninger i ulike retninger, forlater vi nemlig retten og trer inn i moralens og politikkenes område, ettersom det ifølge Hart ikke finnes noen alternativ metodologi for tolkning som kan gi *rettslig* funderte beslutninger i «hard cases». Når Habermas hevder at Hart «...ender opp med en desisjonistisk konklusjon» (s. 248), er denne karakteristikken treffende bare i den grad det dreier seg om en spesifikk *rettslig* og ikke moralsk form for desisjonisme. I lys av Harts kognitivistiske standpunkt i meta-etikken blir Habermas' karakteristikkk lite rimelig dersom den impliserer at de ikke-rettslig funderte

beslutningene i «hard cases» skal forstås som vilkårlige og rasjonalt ubegrunnbare dommer.

I kontrast til Hart er det nettopp en alternativ *metodologi* for tolkning og rettsanvendelse, som også kan omfatte «hard cases», som Dworkin utarbeider med sin modell for «constructive interpretation» i *Law's Empire* (1986). Denne teorien har klare likhetstrekk med Habermas diskursteoritiske kopling av rett, moral og politikk. Som hos Habermas er det slik at retten har innebygde moralske pretensjoner («law's ambition for itself»), og rettsregler må derfor tolkes i lys av de *prinsipper* som gir de moralsk mest holdbare begrunnelsene for dem. Blant disse grunngivingsprinsippene er det ett prinsipp som har privilegert status, nemlig den deontologiske tesen om «to treat people as equals». Men mens Habermas utvinner sitt beslektede diskursprinsipp gjennom refleksjon over kommunikative handlinger og deres forutsetninger, er Dworkins grunnprinsipp mer et slags destillat av den rådende normative selvforståelsen i en liberal politisk kultur.

Det som gjør «constructive interpretation» til en genuint *rettslig* aktivitet, er Dworkins krav om at prinsippbaserte tolkninger, i tillegg til å gi best mulige substansielle begrunnelser, også må være koherente med det faktisk foreliggende korpus av regler og tidligere rettsavgjørelser. Som hos Habermas er det altså slik at legitimitet og legalitet må oppfattes som komplementære størrelser. Habermas distanserer seg riktignok fra det han mener er solipsistiske trekk i Dworkins ideal-typiske fremstilling av den konstruktivistiske lovfortolker (Her-

kules-modellen), men denne kritikken feiltolker så langt jeg kan se den status denne modellen har i Dworkins teori. Herkules-modellen bør snarere forstås som et *metodisk* tankeeksperiment enn som en benektelse av at faktiske rettsfortolkninger alltid må bevege seg innenfor rammen av et kommunikasjonsfelleskap av fortolkere.

Litteratur

- Dworkin, Ronald *Taking Rights Seriously* Duckworth: London 1977
- Dworkin, Ronald *Law's Empire* Fontana Press: London 1986
- Habermas, Jürgen *Theorie des Kommunikativen Handelns* Suhrkamp: 1981 Frankfurt am main
- Habermas, Jürgen *Faktizität und Geltung* Suhrkamp: Frankfurt am Main 1992
- Hart, H. L. A. *The Concept of Law* Clarendon Press: Oxford 1961
- Kretzmann, Norman «Lex Iniusta Non Est Lex: Laws on Trial in Aquinas' 1988 Court of Conscience» i *American Journal of Jurisprudence* 33
- Lyons, David *Ethics and the Rule of Law* Cambridge University Press: 1984 Cambridge
- NOU nr. 18 *Lovgivning om menneskerettigheter* 1993

Forfatteropplysninger:

Vidar Halvorsen, cand. polit. (statsvitenskap), er stipendiat ved Institutt for retts-sosiologi, Universitetet i Oslo, og arbeider med en doktorgradsavhandling om moralske/yrkesetiske problemer knyttet til politiets bruk av fysisk makt. Prosjektet, med arbeidstittelen «The Legitimacy of Force», inngår som del av Norges forskningsråds etikkprogram.